

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОСТОГО ПОШИРЕНОГО
РЕЧЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОВИНЕННЯМ
МОВЛЕННЯ»**

Виконала: магістрантка
заочної форми навчання
спеціальності 016 Спеціальна освіта. Логопедія
Січкарук Ірина Йосипівна

Керівник:
Левицький В.Е. кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії та спеціальних методик

Рецензент:
Вержиховська О.М. кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	6
1.1. Розвиток граматичної сторони мовлення в онтогенезі.....	6
1.2. Сутність та причини загального недорозвитку мовлення. Психолого-педагогічна характеристика дітей із ЗНМ.....	11
1.3. Синтаксичні зв'язки у внутрішній структурі простого речення.....	20
1.4. Лінгвістичний аспект формування синтаксичної структури простого речення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.....	29
Висновки до розділу.....	30
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ ПРОСТОГО ПОШИРЕНОГО РЕЧЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ТРЕТЬОГО РІВНЯ. МЕТОДИКА ФОРМУВАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	33
2.1. Опис констатувальної частини дослідження.....	33
2.2. Аналіз даних констатувального експеримента.....	37
2.3. Зміст логопедичної роботи з формування синтаксичної структури простого поширеного речення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення третього рівня.....	40
Висновки до розділу.....	61
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією з найважливіших завдань сучасної логопедії є розробка ефективних методів подолання загального недорозвинення мовлення. Це порушення є складним симптомокомплексом, що включає в себе порушення як фонетико-фонематичної, так і лексико-граматичної і синтаксичної сторони мовлення.

Проблема несформованості граматичної сторони мовлення різного генезу розглядалася: А.Богущ, Н.Гавриловою, О.Правдіною, С.Коноплястою, Р.Левіною, В.Лубовським, І.Марченко, О.Мастюковою, О.Мілевською, В.Петровою, Ю.Рібцун, Є.Соботович, В.Тищенко, В.Тарасун, Л.Трофименко, М.Шеремет.

Найбільш вивченим питанням цієї проблеми є порушення морфологічної складової мовлення у дітей із ЗНМ. Однак особливу значущість в даний час набуває опис порушень синтаксичної сторони мовлення у цієї категорії дошкільників, що пояснюється недостатньою вивченістю цього питання, а також особливою роллю синтаксису у процесі оволодіння мовленням.

Основна синтаксична одиниця – речення, будучи моделлю кінцевого продукту процесу продукування мовленнєвого висловлювання, відіграє важливу роль у формуванні мовленнєвої здібності та процесів вербально-логічного мислення.

У ході спілкування дитини з дорослими, а також на основі розвитку предметної та пізнавальної діяльності засвоюються основні закономірності мовлення, відбувається оволодіння основними правилами побудови висловлювання. У той самий час, опановуючи речення, дитина отримує потужне знаряддя соціальної взаємодії, співробітництва з дорослими. Для забезпечення комунікативної діяльності дитині необхідний цілий арсенал мовленнєвих засобів (фонологічних, морфологічних, семантичних, синтаксичних), на основі яких здійснюється декодування мовлення оточуючих та продукування власних висловлювань.

Порушення синтаксичних операцій у дітей із ЗНМ виявляються у суттєвому обмеженні типів використаних висловлювань та у відхиленні процесу формування синтаксичних конструкцій, у розладі синтаксичних зв'язків. Подібні порушення істотно ускладнюють процес мовленнєвої комунікації, негативно впливають на формування пізнавальної діяльності, перешкоджають оволодінню шкільною навчальною програмою.

Вивчення особливостей синтаксичних порушень у дітей із ЗНМ та розробка диференційованих методів їх подолання є актуальною проблемою теорії та практики логопедії.

Мета дослідження: виявити сформовані вміння та особливості процесу створення простого поширеного речення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення третього рівня та розробити методику відповідної корекційно-розвивальної роботи.

Гіпотеза дослідження: формування синтаксичної структури простого речення буде ефективним, якщо в роботі спиратися на принципи: провідної діяльності дітей дошкільного віку – ігрову; поетапне формування вміння складати просте поширене речення. Спеціальна методика формування простого поширеного речення буде ефективною для розвитку зв'язного мовлення дітей із загальним недорозвитком мовлення третього рівня.

Об'єкт дослідження: розвиток зв'язного мовлення дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Предмет дослідження: процес та особливості формування простого поширеного речення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення третього рівня.

Для реалізації мети необхідно вирішити такі **завдання:**

- здійснити аналіз спеціальної логопедичної та психолого-педагогічної літератури з проблематики дослідження;

- виявити стан та особливості процесу створення простого поширеного речення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення третього рівня;

- розробити методичку відповідної корекційно-розвивальної роботи з формування умінь створювати просте поширене речення;
- обґрунтувати та сформулювати висновки проведеного дослідження.

У ході дослідження застосовувалися теоретичні та емпіричні методи. До теоретичних методів належить аналіз психолого-педагогічної та логопедичної літератури з проблематики дослідження; емпіричні методи включають вивчення психолого-педагогічної документації на дитину, спостереження за дітьми, констатувальний і формувальний експерименти, кількісний і якісний аналіз даних експериментального дослідження, наукового узагальнення отриманих результатів.

Елементи наукової новизни: уточнено окремі складові процесу формування синтаксичної складової усного мовлення дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Практичне значення отриманих результатів: отримані дані будуть мати практичний інтерес для логопедів, вихователів груп закладів дошкільної освіти та батьків дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку.

База дослідження: заклад дошкільної освіти ясла-садок №1 комбінованого типу Червоноградської міської ради Львівської області, м. Червоноград.

Структура роботи: дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Розвиток морфологічної та синтаксичної систем мовлення у дитини відбувається у тісній взаємодії. Поява нових форм слова сприяє ускладненню структури речення, і навпаки, використання певної структури речення в мовленні одночасно закріплює граматичні форми слів.

Таким чином, на фоні розгорнутого мовлення у цих дітей відмічаються окремі відхилення кожного з компонентів мовленнєвої системи. Це говорить про те, що діти не досягли того рівня мовленнєвого розвитку, який властивий одноліткам із нормотиповим мовленням.

На глибинному рівні порушення синтаксису проявляються у труднощах оволодіння семантичними компонентами (об'єктними, локативними, атрибутивними), у організації семантичної структури висловлювання. На поверхневому рівні порушення проявляються у недоліках граматичних зв'язків між словами, у неправильній послідовності слів у реченні.

Необхідно відмітити, які типи речень дитина використовує у мовленні: прості (поширені, непоширені), прості з однорідними членами, інвертовані конструкції, складні (складносурядні, складнопідрядні), якісне співвідношення простих та складних речень, вміння користуватися сполучниками сурядності та підрядності, правильність побудови і оформлення речень з морфологічного та синтаксичного погляду.

В експерименті взяли участь 10 вихованців старшої групи віком 5,5-6 років. З них 5 дівчаток та 5 хлопчиків.

Необхідність роботи з цією групою обумовлена порушеннями у мовленнєвому розвитку вихованців, що підтверджено заключенням логопеда (за клінічною класифікацією у 5 дітей поліморфна дислалія, 3 дітей зі стертою дизартрією, 1 дитина із заїканням, 1 дитина з ринолалією). Наведемо уривок з мовленнєвих карт дітей цієї групи: «...спостерігаються неправильне вживання числових, відмінкових закінчень іменників, займенників, прикметників; неправильне використання відмінкових та родових закінчень кількісних числівників; неправильне узгодження дієслова з іменниками та займенниками;

неправильне використання родових та числових закінчень дієслів у минулому часі; неправильне використання прийменникових конструкцій. У дітей виявляється несформованість навичок практичного словотвору та порушення синтаксичної сторони мовлення».

У дослідженні були використані методики:

- складання речень за картинками;
- «Скажи правильно»;
- "Схема";
- «Додай слово».

Вибір саме цих методик обумовлений наявністю досвіду їх апробації серед дітей із ЗНМ, зручністю і простотою у використанні, наявністю стимульного матеріалу.

Показники сформованості умовної норми вміння правильної побудови простого поширеного речення (26-32 бали) не було виявлено в жодної дитини.

Середній рівень сформованості вміння правильної побудови простого поширеного речення (19-25 балів) було виявлено у двох дітей (20% від загальної кількості).

Низький рівень сформованості вміння правильної побудови простого поширеного речення (менше 19 балів) було виявлено у восьми дітей (80% від загальної кількості).

Отримані результати першого завдання показали, що шестеро дітей із загальним недорозвитком мовлення відчували труднощі у самостійному складанні речень, у зв'язку з чим виникла потреба у додатковому питанні, що вимагало назвати зображену дію. У більшості відповідей дітей відзначено помилки використання словоформ, порушений зв'язок слів у реченні, тривалі паузи з пошуком потрібного слова, порушення порядку слів. У 6 дітей з 10 спостерігалось поєднання виражених різною мірою труднощів смислового та синтаксичного характеру.

Виконання другого завдання – складання оповідання за серією сюжетних картинок дало можливість визначити низку специфічних особливостей у

проявах монологічного мовлення в дітей із загальним недорозвитком мовлення, незважаючи на попередній розбір змісту кожної з картинок з поясненням значення деяких істотних деталей зображеної ситуації, Складання самостійного оповідання виявилось недоступним для всіх дітей. Потрібна була допомога: допоміжні питання, вказівка на відповідну картинку або конкретну деталь. Для всіх дітей були характерні труднощі при переході від однієї картинки до іншої (перерва в оповіданні, утруднення у самостійному продовженні зв'язного оповідання).

Крім відсутності сформованих навичок у цьому виді роботи, це, можна пояснити недостатньою рухливістю мисленнєвих процесів, слабкістю перемиканням уваги, сприймання, пам'яті в дітей цієї групи та недостатньою координацією зазначених процесів із мовленнєвою діяльністю.

У багатьох дітей в оповіданнях відзначалися пропуски моментів дії, представлених на картинках або що походять із зображеної ситуації; звуження поля сприймання картинок (наприклад, вказівки на дії лише одного персонажа), що свідчить про недостатню організацію уваги і сприймання у процесі мовленнєвої діяльності. Часто порушувалася смислова відповідність розповіді зображеному сюжету. У 6 дітей розповіді зводилися до простої назви дій персонажів, наприклад.

Результати виконання другого завдання свідчать про те, що у багатьох дітей виникали труднощі у повній та точній передачі наочного сюжету, не було смислового узагальнення сюжетної ситуації. У 8 дітей різко виражені різні порушення при складанні оповідання. У ряді випадків, при поєднанні грубих порушень, розповідь практично зводилася до відповіді на питання і втрачала саме вигляд розповіді.

Третє завдання потребувало додаткових пояснень та інструкцій. Незважаючи на це, всі діти успішно впоралися з ним.

Четверте завдання викликало значні труднощі у дітей. Відповіді були прості і не відрізнялися особливою різноманітністю. При складанні речень діти

рідко орієнтувалися на схеми, більше уваги звертали на малюнки. Швидкість виконання завдання була низькою.

У дітей із ЗНМ відзначається порушення формування синтаксичної структури речення: порушення логічної послідовності, застрягання на другорядних деталях, пропуски головних подій, повторення окремих епізодів під час складання розповіді на задану тему, за сюжетною картиною та серією сюжетних картин. Прості речення у самостійних розповідях дітей часто складаються тільки з підмета, присудка, додатка, що пов'язано з недостатністю в їх лексичному запасі прикметників, прислівників, числівників, дієприкметників, дієприслівників. Структура складних речень у низці випадків виявляється спрощеною. Є випадки пропуску членів речення, особливо підмета, рідко зустрічаються розділові та протиставні сполучники.

У дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення 3 рівня відзначається суттєве відставання у побудові простих речень порівняно з дітьми, що нормально розвиваються. Це свідчить про необхідність цілеспрямованої корекційно-розвивальної роботи з розвитку цього виду мовленнєвої діяльності. Проведене дослідження з використанням різних видів завдань виявили ряд особливостей, що характеризують стан зв'язного мовлення дітей з ЗНМ, які необхідно враховувати під час проведення корекційної роботи.

Для досягнення зазначених цілей та завдань була розроблена спеціальна методика корекційних занять для дошкільників із ЗНМ третього рівня (на базі методики Л. Трофименко), спрямована на формування умінь правильної побудови синтаксичної структури речення. Дана методика включає серії корекційно-розвивальних ігор і вправ, які логопеди і вихователі закладів дошкільної освіти можуть використовувати у своїй роботі.

Робота з дітьми дошкільного віку із ЗНМ третього рівня з формування синтаксичної структури простого поширеного речення спрямована на:

- осмислене використання дитиною простого поширеного речення у системі її соціальних контактів (спілкуванні, грі, проханнях і т.д.);

- осмислене використання дитиною простого речення для висловлення власних думок, коментування власних дій.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити ряд наступних завдань у логопедичній роботі:

- складання речень на основі демонстрації натуральних об'єктів з опорою на їх графічні символи;

- актуалізація наявних знань вихованців з різних тем та використання цих знань у процесі побудови речень;

- коментування сюжетних ситуацій, виражених графічно, анімаційно та ін.

- складання плану індивідуального розвитку на кожного вихованця з відстеженням його успіхів;

- формування правильної вимови відмінкових закінчень;

- ознайомлення дітей з родовими та числовими ознаками слів;

- ознайомлення дітей із структурою простого поширеного речення, особливостями використання різних частин мови;

- відпрацювання способів побудови простого речення, закріплення умінь використання другорядних членів речення;

- складання пов'язаних текстових форм на відпрацювання розуміння специфіки використання простих поширених речень.

Заняття розраховані на невеликі групи дітей, що дозволяє педагогу працювати індивідуально з кожною і реагувати на потреби, що виникають у дитини. Високий рівень мотивації досягається з допомогою ігрового підходу і з допомогою використання завдань різного рівня складності.

У своїй роботі логопед може використовувати власні напрацювання, напрацювання своїх колег, які пройшли методичну оцінку. Крім цього існує список схваленої та рекомендованої методичної літератури та наочних посібників. Це необхідний мінімум, який має бути наявним у кабінеті логопеда, який працює з дітьми із ЗНМ.

Нами протягом 9 тижнів були проведені корекційні заняття, створені задля формування умінь правильної побудови синтаксичної структури простого речення в дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ третього рівня.

Формування граматичної системи мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ відбувається за напрямками.

- Формування граматичних значень та відношень.
- Формування синтаксичної сторони мовлення.

Формування граматичних значень та відношень, виражених різними граматичними категоріями та граматичними морфемами, включає в себе:

- засвоєння числових, видових, часових, родових граматичних значень різних частин мови;
- засвоєння на практичному рівні різних типів словозміни (тип відмінювання, група відмінювання, категорія істоти чи неістоти);
- засвоєння різних типів зв'язків слів у словосполученні та їх морфологічному вираженні: сурядний і підрядний зв'язок (узгодження, керування, прилягання);
- засвоєння різних типів предметно-синтаксичних значень слів.

Формування синтаксичної системи мовлення передбачає:

- засвоєння різних типів синтаксичних конструкцій:
 - простого непоширеного речення;
 - простого поширеного речення;
 - складних (складносурядних та складнопідрядних) речень;
- формування уміння трансформувати синтаксичну структуру речення:
 - розширення та ускладнення синтаксичної конструкції;
 - спрощення, згортання синтаксичної конструкції;
 - упорядкування деформованого речення.

Головним завданням є розвиток уміння повного, послідовного, системного викладення думки (вміння усно переказати і розказати прочитане, побачене, про будь-яку подію, яка вже відбулася) на основі проведеної роботи з розширення і уточнення словника імпресивного та експресивного мовлення,

можливостей диференційованого використання граматичних форм слова і словотвірних моделей (поряд із формуванням правильної звуковимови і слухомоторних диференціювань, засвоєння різних синтаксичних конструкцій).

У процесі формування простого поширеного речення у дітей удосконалюються навички описових розповідей, переказу творів української літератури та народної творчості. Діти вчать ся складати різні типи текстів із дотриманням цілісності та зв'язності висловлювання. Поряд з цим відбувається навчання дітей творчої розповіді з використанням сформованих уявлень і знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бєлая А.Й. Подолання не різко вираженого загального недорозвитку мовлення в учнів молодших класів: Методичні рекомендації для вчителів-логопедів. – Хмельницький: ТУП, 2004. – 300 с.
2. Бєх І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, – 1998. – 204 с.
3. Блінова Г.І. Альбом для обстеження мовлення у дитини. – К.: Благовіст, 2001. – 173 с.
4. Блінова Г.Й., Пічугіна Т.В. Дидактичний матеріал для подолання вад письма у дітей. – К.: Благовіст, 2004. – 300 с.
5. Блінова Г.Й. Подолання мовленнєвих вад дітей. – К.: Благовіст, 2005. – 125 с.
6. Богуш А.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: ВД «Слово», 2008. – 440 с.
7. Винокур А.С. Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку. – К.: Радянська школа, 1977. – 144 с.
8. Вишневський О.І. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій / О.І. Вишневський, О.М. Кобрій, М.М. Чепіль; за ред. О. Вишневського. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с.
9. Вступ до мовознавства: Підручник. 2-е вид., – К.: Одеса: Либідь, 1991. – 280 с.
10. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психологія человеческого взаимопонимания. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.
11. Дидактичний матеріал для логопедичних занять / Г.І. Блінова. – К.: Радянська школа, 1985. – 280 с.
12. Довідник учителя-логопеда / С.М. Лупінович. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 122 с.
13. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.

14. Дьомина І.Й. Розвиток мовлення дитини. – К.: Главник, 2004. – 96 с.
15. Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ За загальною редакцією С.Д. Максименка. – Вінниця: Нова книга, 2000. – 543 с.
16. Ефименкова Л.Н. Коррекция устной и письменной речи учащихся начальных классов. – М.: Просвещение, 1991. – 224 с.
17. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – К.: Либідь. – 2005. – 464 с.
18. Карта логопедична обстеження дитини дошкільного віку з порушеннями мовлення: Методичні рекомендації для практичної роботи / Автори-укладачі І.Г. Дмитрієнко, Л.О. Федорович. – Полтава: Пересвіт. – 2006. – 33 с.
19. Кирей І.Ф., Трунова В.А. Методика викладання каліграфії в початковій школі: навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1994. – 143 с.
20. Коваленко М. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навчальний посібник/ М. Коваленко. – К.: Центр Літератури, 2006. – 664 с.
21. Кубинський М.В. Формування навичок письма – одна з основних проблем початкової школи // Початкова школа. – 2006. – № 5. – С.10-13.
22. Кузьмінський, А.І. Педагогіка родинного виховання: навчальний посібник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
23. Кравець Н.П. Розвиток мовлення в учнів молодших класів допоміжної школи на уроках читання та української мови. – К.: АСК, 1999. – 98 с.
24. Лалаева Р.И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития / Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова, С.В. Зорина. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 304 с.
25. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1994. – 289 с.
26. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. – М.: Просвещение, 1981. – 232 с.

27. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции. – Донецк: Лебідь, 2000. – 319 с.
28. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.
29. Логопедия: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под редакцией Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с.
30. Лопатинська В. Морально-гуманістичний зміст спілкування // Шлях освіти. – 2003. – №1. – С.27-30.
31. Мазоха Д.С. Педагогіка / Д.С. Мазоха, Н.І. Опанасенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
32. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків. – К.: Райдуга, 1995. – 139 с.
33. Малярчук А.Я. Обстеження мовлення дітей: Дидактичний матеріал. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 104 с.
34. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 288 с.
35. Мачнева О., Македонова Л. Особливості навчання каліграфічного письма // Початкова освіта. – 2007. – № 8 (392). – С. 3-8.
36. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению / Е.Ф. Соботович, Л.Е. Андрусишин, Л.И.Бартенева и др. – К.: Актуальна освіта, 1998. – 127 с.
37. Методика викладання української мови. Навчальний посібник за ред. С.І. Дорошенка. – К.: Вища школа, 1992. – 495 с.
38. Методичні рекомендації з навчання учнів із ЗПР самостійного виконання завдань з української мови / Н.І. Королько. – К.: ІЗМН, 1997. – 32 с.
39. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник / С.П. Миронова / – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-

Подільський державний університет, редакційно видавничий відділ, 2007. – 204 с.

40. Момот Т.Л. Грамотійко: логопедичний зошит: №1, №2, №3 для розвитку усного і писемного мовлення. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2004. – 230 с.

41. Навчальні програми для загальноосвітніх закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта». – 2012. – 392 с.

42. Наумчук. М.М. Сучасний урок української мови в початковій школі (методика і технологія навчання). – Видання друге, доповнене. – Тернопіль: Астон, 2005. – 352 с.

43. Обухівська А.Г. Корекційна сутність розвитку мовлення у спеціальному дошкільному закладі для дітей із ЗПР / А.Г. Обухівська. – К.: Думка, 1994. – С. 62-364.

44. Основы теории и практики логопедии / Под ред. Р.Е. Левиной. – М: Просвещение, 1968. – 422 с.

45. Педагогіка: Хрестоматія / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – 2-ге видання. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.

46. Пічугіна Т.В. Рання діагностика дітей із дислексією та дисграфією (методичні рекомендації) // Дефектологія, – 1998. – № 1. – С. 6-13.

47. Подолання логопедичних проблем учнів молодших класів / Т.Бишова, О.Кондратюк. – К.: Шкільний світ, 2006. – 73 с.

48. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2005. – 560 с.

49. Про дошкільну освіту: Закон України: за станом на 25 листоп. 2005 р. / Верхов. Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2005. – 32 с. – (Серія «Закони України»).

50. Ремажевська Г.Й., Пічугіна Т.В., Маруніч Л.А. Як виявити у дитини схильність до порушень писемного мовлення. – Львів, 2005. – 82 с.

51. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс / Ю.В. Рібцун. – К.: Освіта України, 2011. – 292 с.

52. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей 3-є видання, доповнене. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2007. – 107 с.

53. Сак Т.В. Корекція причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – К.: Промінь, 2000. – 75 с.

54. Соботович Е.Ф., Гопиченко Е.М. Фонетические ошибки в письме умственно отсталых учащихся младших классов. – М.: Просвещение, 1979. – 405 с.

55. Соботович Е.Ф. Психолингвистическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е.Ф. Соботович. – К.: ІЗМН, 1997. – 44 с.

56. Соботович Є.Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс / Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко. – К.: Актуальна освіта, 2004. – 144 с.

57. Стадненко Н.М. Методика діагностики готовності до навчання в школі дітей шестирічного віку / Н.М. Стадненко, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська; Ін-т дефектології АПН України., Український науково-методичний центр практичної та соціальної роботи АПН України. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 20 с.

58. Тарасун В.В. Логодидактика. Київ: Просвіта, – 2004. – 263 с.

59. Тарасун В.В. Нетрадиційний метод навчання писемного мовлення: читання «з першого погляду» // Дефектологія. – 2000. – №4. – С 21-25.

60. Тищенко В.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам / В.В. Тищенко, Ю.В. Рібцун. – К.: Літера ЛТД. – 2006. – 128 с.

61. Трофименко Л.І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку

мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // Дефектологія. 2007. – №3. – С.34-40.

62. Трофименко Л.І. Словотворення у дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ / Л. І. Трофименко // Дефектологія. –2003. – №3. – С.45-48.

63. Український дефектологічний словник / За ред. В.І. Бондаря. – К.: Милосердя України, 2001. – 212 с.

64. Хрестоматія по логопедії. Навчальний посібник / Шеремет М.К., Мартиненко І.В. – К. : КНТ, 2006. – 532 с.

65. Чередніченко Н.В. Типи та механізми дисграфічних помилок у письмовому мовленні молодших школярів // Науково-методичний журнал «Логопедія». – 2012. – № 2. – С. 94-102.